

УДК 159.922:323.1:340

*Потапенко Н. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНОГО ЧИННИКА НА ПРАВОСВІДОМІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Розглядається місце національних особливостей у становленні та розвитку правосвідомості, виокремлюються її види і форма.

Ключові слова: українська правова свідомість, конституційна свідомість, національна правова свідомість, духовність, мораль, релігія.

У зв'язку зі зростанням ролі національного чинника в системі суспільного розвитку проблема вивчення національних особливостей на становлення та розвиток правосвідомості стає на сьогодні однією з актуальних. Сучасна практика національного життя та міжнаціональних відносин підтверджує той факт, що вплив національних особливостей на правовий розвиток і на правову свідомість особистості є істотним. Практичний і науковий інтерес щодо впливу національних особливостей на становлення та розвиток правосвідомості різних народів і кожної особи обумовлений процесами демократизації суспільного життя і державно-правовим реформуванням. Національні особливості розвитку кожного народу формують самобутні правові світовідчуття, світосприймання, світобачення, світогляд, що істотно визначають спосіб життя, правову культуру, духовність, поведінку, специфіку міжнаціональних відношень. Національний чинник зумовлює своєрідність і самобутність багатьох сутнісних рис людської діяльності, радикально впливає на правове мислення і психологію людей, суттєво зачіпаючи їх правові аспекти життєдіяльності. Важливою особливістю нації є те, що вона володіє особливим ідейно-світоглядним та нормативним складом, стилем мислення, менталітетом, відчуттям власної пристойності. Така своєрідність характеристик нації не може не враховуватися при осмисленні властивостей і якостей правової свідомості на її суспільному, груповому та індивідуальному рівнях.

За сучасних умов розвитку українського суспільства правосвідомість – це, насамперед, нове правове мислення, компонент нової правової і загальної культури людини і суспільства, що охоплює майже всю систему уявлень, знань, ідей, оцінок, почуттів людини та окремих соціальних груп про нове право, нормативно-правові акти, про практику реалізації правових норм, правомірність або протиправність тих чи інших вчинків, рішень тощо.

У “Юридичному енциклопедичному словнику” зазначено, що правосвідомість підкорена загальним закономірностям розвитку суспільної свідомості, яка розглядається в контексті економічного устрою [1]. Вплив на правосвідомість чинить мораль, загальна психологія, історичні традиції, спосіб життя, що уклався. А в “Юридичній енциклопедії” поняття “правосвідомість” трансформується в суб’єктивне право як відображення у суспільній свідомості права, що діє, як оцінка суспільних відносин з уявою бажаного права [2].

“Великий енциклопедичний юридичний словник” характеризує поняття

“правосвідомість” у системі, а саме: як форма суспільної свідомості, яка відображає ставлення суб’єктів правовідносин до чинного права; як ідейне джерело об’єктивного юридичного права, що безпосередньо зумовлює правотворчість; як засіб тлумачення норм права, їх втілення у фактичній правовій поведінці суб’єктів права, дотримання законності; як інструмент забезпечення поваги до права [3].

Отже, правосвідомість є складним утворенням, при дослідженні якого слід використовувати комплексні методики, що застосовують для розкриття складних суспільних структур і систем.

Заслуговує на увагу питання виокремлення таких видів правосвідомості, як: українська правова свідомість і конституційна свідомість.

Науковець Ю. М. Дмитрієнко стверджує, що при проведенні різних державно-правових трансформацій особливу увагу слід приділяти феномену “національного”. Саме крізь призму правових інтересів корінного населення, титульної нації або іншої більшості населення тієї чи іншої країни формується держава, яка виявляє свої концептуальні властивості як національна. Її нормативна, ідейно-світоглядна природа та правова свідомість сформована за національним правовим світоглядом корінних мешканців, титульної нації або іншої більшості населення. За словами науковця, у світі не існує держави без відповідної назви, території, мови, також немає абстрактної теоретичної правової свідомості, яка функціонує універсально, типово та однаково у всіх державах, суспільствах, народах, націях чи етносах [4]. Держава, державність, державотворення, право і правосвідомість можуть бути взаємопов’язані та існувати тільки у національній площині їх регулятивних можливостей і перспектив. На думку Ю. М. Дмитрієнка, домінуючою правовою свідомістю корінного українського населення на історичній та сучасній території є українська правова свідомість, оскільки титульна нація – українська, іншої більшості населення, що офіційно претендує на загальнодержавну націю та має неукраїнську специфіку ідейно-світоглядного та нормативного світосприйняття, – немає, державна мова – українська, назва держави – Україна, українці мають певний правовий світогляд, правову ментальність, культуру та ідею, концептуально реалізовану в Основному Законі.

За словами О. Л. Лукаш, важливою умовою ефективного процесу становлення та розвитку правової свідомості є етичний та інтелектуальний розвиток суспільства, фундаментальною для якого є саме конституційна свідомість народу як один зі структурних елементів механізму реалізації прав особи, що спирається на демократичні цінності й ідеали прав людини, визнання необхідності широкої політичної участі громадян в управлінні державними справами. Формування конституційної свідомості – це складний і тривалий процес, який включає, на думку науковця, наступні етапи:

– інформаційний (здобуття інформації про зміст і характер вимог норм Конституції в діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, їх повноважних представників, суспільства, окремої особи);

– оціночний (порівняння людиною цих знань з реальністю право застосовного процесу);

– емоційний (формування внутрішнього переконання щодо необхідності дотримання й застосування конституційних положень або їх заперечення, тобто накопичення необхідної інформації, яка стає орієнтиром поведінки у правовій

системі);

– настановний (наявність людини діяти відповідно до наявної бази знань) [5].

О. Л. Лукаш визначила чинники, які перешкоджають розвитку конституційної свідомості та правової культури різних соціальних груп українського суспільства, а саме: відсутність традицій цивілізованих форм громадянського протесту; стійкий стереотип неможливості захисту громадянами своїх прав перед державою; формальне ставлення посадових осіб до забезпечення реалізації прав громадян; низький рівень розвиненості реальних практичних механізмів здійснення основних прав з участі в управлінні, формально закріплених у Конституції.

Отже, конституційна свідомість впливає на формування поваги до системи прав і свобод людини і громадянина, верховенства права, нерозривності зв'язку свободи і відповідальності, визнання людини, її прав і свобод вищою цінністю.

Авторською ідеєю є існування поняття “національної правової свідомості” як форми правової свідомості, що вмістило характерні риси двох видів свідомості: правової свідомості та національної свідомості. Відомо, що одним із структурних компонентів правосвідомості є взаємозв'язок правової ідеології та правової психології. Ядром правової ідеології є знання про право, про його елементи – норми та цінності. Правова психологія охоплює сукупність правових почуттів, настроїв, переживань, відображає життєві відносини тощо, що характерні для конкретної людини, різних груп населення, нації, народності. Правосвідомість загалом є об'єктивно існуючий набір взаємопов'язаних національних ідей та поглядів, що відображають критику права, ставлення громадської групи та індивідів до права як цілісного соціального інституту, його системи і структури, окремих законів та інших елементів правової системи. Національна ж свідомість виникає і розвивається як відображення, як дзеркало національної ідеї щодо життєдіяльності нації, її цінностей, прагнення до удосконалення своєї державності, правонаступності у державотворенні, усвідомлення себе самобутнім народом. Саме національна ідея народу закладена безпосередньо у змісті права.

На нашу думку, фундаментальне значення для становлення та розвитку національної правової свідомості мають духовність, мораль, релігія відповідного етносу. Успішний розвиток демократичних процесів країни залежить від багатьох умов, серед яких провідне місце посідає духовне відродження громадян. Проблема духовності цікавила людство в усі часи. Її досліджувало багато вчених. У визначенні цього поняття немає одностайності. Кожен із науковців трактує поняття “духовність” по-різному. Так, Платон, Арістотель, Г. С. Сковорода вважали, що поняття “духовність” є похідним від слова “дух” (лат. “spirit” та грец. “pneuma”), що означає рухливе повітря, повівання, дихання, носій життя. Духовний розвиток спрямовує людину на шлях пізнання власної сутності та закономірностей буття, удосконалення власного життя через використання духовних цінностей середовища, духовних інтересів видатних людей, сприйняття творів мистецтва, ставлення себе на місце іншого. Філософсько-психологічна думка визначає духовність як спосіб формування особистості, вихід до ціннісних орієнтацій, конструювання свого внутрішнього “Я”, гармонізація смислової діяльності з моральними законами. Духовність особистості – це вияв світоглядних та етичних ідеалів, духовних почуттів, духовних потреб та інтересів, духовних стосунків. На підставі дефініції можна дійти висновку про

структурні компоненти духовності, а саме: індивідуальна вираженість людини; духовні потреби людини; пізнавальні потреби людини; соціальні потреби людини; потреба самоактуалізації людини; потреба діяльності людини [6]. На нашу думку, духовність – це індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості її потреб.

Отже, процес виникнення, становлення і розвитку етносів припускає також формування певного способу життя, що ґрунтується на духовних цінностях, правових традиціях, звичаях, нормах моралі та інших соціальних регуляторах.

Поняття духовності безпосередньо пов'язане з мораллю. Мораль – це система норм, яка визначає обов'язки людини стосовно суспільства та інших людей, а також правила поведінки. Звичаї суспільства, правила поведінки, духовність формуються за конкретних історичних умов. Інколи мораль, духовність і життя можуть протистояти одне одному. Умови життя, соціальний устрій вносять свої корективи в розуміння і практичне втілення навіть загальноприйнятих норм. Формування моральних і духовних норм, цінностей, ідеалів починається з народження культури, мистецтва та філософії.

Великий вплив на духовність має релігійна культура. Українська релігійна культура пройшла великий шлях від язичництва до християнства. Повернення до традиційної віри є актуальним на сьогодні. Людина, розуміючи своє ставлення до природних багатств, повинна сприймати глибокий зміст вірувань предків, спрямовувати їх на гармонізацію духовного – душі й тіла, людини і космосу. Але при цьому особистість повинна шанувати народні традиції, їх органічно розділяти щоб передати іншим поколінням [7].

Отже, етнос не може розвиватися у межах власних можливостей та особливостей. В процесі тривалого розвитку через взаємовплив, взаємопроникнення правових культур, форм правової свідомості, етнічне може слугувати виразом національно-особливого, виробленого в процесі природно-історичного розвитку, або бути ввібраним загальносоціальними явищами. Існування національної правової свідомості обумовлено по-перше: утвердженням через правову свідомість національної ідеї, культурно-історичних цінностей народу, його традицій і духовності, по-друге: сприянням національній самоідентифікації.

У контексті питання щодо впливу національних особливостей на становлення та розвиток правосвідомість зосередимо увагу на структурі свідомості. За словами І.О. Салтовського, структурними компонентами свідомості, яку розглядають як багатомірну реальність, є підсвідомість, усвідомлення, надсвідомість [8]. Ядром свідомості виступає усвідомлення. На цьому рівні обробляється вся отримана інформація, осмислюються і фіксуються певні ідеї, цінності, ідеали тощо. Те, що усвідомлено, може бути доведено, перевірено, сплановано та передано іншим людям. Усвідомлення правової системи, правової реальності, державно-правових явищ означає, передовсім, чітке знання про них, здобуте в процесі правової освіти, адекватну передачу правових знань іншим, адекватну оцінку державно-правовим явищам, адекватне прогнозування результатів державно-правових явищ. Найвищим рівнем свідомості є самосвідомість. У ній відбувається аналіз, обробка змісту свідомості, процесу самого мислення, осмислення сутності самого буття, інтересів, почуттів, ідей, думок як самим індивідом, так і нацією. Оскільки національна ідея народу закладена безпосередньо у змісті права, то шляхом самоусвідомлення

здійснюється цілеспрямований контроль щодо правосвідомості населення країни.

Отже, без української правової свідомості неможливий розвиток вітчизняного права, а без нього – національної правової свідомості населення. Практичний і науковий інтерес щодо впливу національних особливостей на становлення та розвиток правосвідомості різних народів і кожної особи обумовлений процесами демократизації суспільного життя і державно-правовим реформуванням.

Підсумовуючи викладене, наведено власне визначення. Національна правова свідомість – це форма правової свідомості, концептуальним вираженням якої являється об'єктивне та суб'єктивне право.

Використані джерела:

1. Юридический энциклопедический словарь / [гл. ред. А. Я. Сухарев]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 528 с.
2. Юридична енциклопедія. – В 6 Т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5: П – С. – 2003. – 736 с.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К. : ТОВ “Вид-во “Юридична думка”, 2007. – 992 с.
4. *Дмитрієнко Ю.М.* Чому українська правова свідомість – українська? / Ю.М. Дмитрієнко // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – Випуск 44. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – С. 699-708.
5. *Лукаш О.Л.* Формування правової культури студентів у трансформаційному суспільстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Лукаш Олена Леонідівна. – К., 2010. – 19 с.
6. *Кот М.З.* Теорія і методика виховної роботи : навчальний посібник / М.З. Кот. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 216 с.
7. *Зотова Т.В.* Воспитание человечности у подростков и их родителей: Самоучитель родителю, учителю, студенту / Т. В. Зотова. – М. : “Ликбез”, 2002. – 64 с.
8. *Салтовський І.О.* Національна свідомість і самосвідомість в духовній структурі українського народу, як необхідна передумова формування громадянського суспільства в Україні / І.О. Салтовський // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право : зб. наукових праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – № 2. – С. 133-140.

Potapenko N. A. Влияние национального фактора на правосознание личности.

В статье рассматривается место национальных особенностей в становлении и развитии правосознания, выделяются его виды и форма.

Ключевые слова: украинское правовое сознание, конституционное сознание, национальное правовое сознание, духовность, мораль, религия.

Potapenko N. A. Influence of national factor on sense of justice of personality.

The place of national features is examined in becoming and development of sense of justice, her kinds and form are distinguished.

Keywords: ukrainian legal consciousness, constitutional consciousness, national legal consciousness, spirituality, moral, religion.